

УДК 37.018.11.04-058.86 (477)

Лісіна Г.С.

ПРИЙОМНА СІМ'Я ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ

Анотація. Лісіна Г.С. Приймозна сім'я як альтернативна форма виховання дітей-сиріт. В статті розглядається сучасний стан соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, на основі світового та вітчизняного досвіду, та визначається рівень готовності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до переходу в прийомну сім'ю.

Ключові слова: прийомна сім'я, дитина-сирота, соціальний супровід, альтернативна форма виховання, інтернатний заклад.

Аннотація. Лисина Г.С. Приемная семья как альтернативная форма воспитания детей-сирот. В статье рассматривается положение социально-правовой защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки на основе мирового и отечественного опыта, и определяется уровень готовности детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки для перехода в приемную семью.

Ключевые слова: приемная семья, ребенок-сирота, социальное сопровождение, альтернативная форма воспитания, интернатное учреждение.

Summary. Lisina G.S. Step-family as an alternative form of orphans education. The article reviews the situation of social and legal protection of orphans and children deprived of parental care on the basis of global and domestic experience, and also it is determined the level of preparedness for orphans and children deprived of parental care to go into step-family.

Key words: step-family, orphan child, social support, an alternative form of education, boarding school.

Постановка проблеми. Складна соціально-економічна ситуація в українському суспільстві безпосередньо впливає на один із найбільш важливих його елементів – українські сім'ї (їх норми, цінності), відображається на загальному соціальному контексті, формуючи середовище, в якому ці сім'ї

існують. Саме сімейні проблеми та конфлікти спричиняють значну кількість негативних явищ, які стають причиною зростання явищ біологічного і соціального сирітства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Домінуюча в Україні інтернатна система опіки, хоч і забезпечує вирішення найважливішої проблеми фізичного виховання дітей в умовах відсутності турботи біологічних батьків, проте є далеко не оптимальною для ефективного здійснення процесу їхньої соціалізації, на що неодноразово вказували науковці (М. Дубровіна, М. Лісіна, С. Мещерякова, В. Мухіна А. Прихожан, В. Толстих). Пошук оптимальних умов розвитку соціально-незахищених категорій дітей вимагає не соціальної ізоляції, а інтеграції їх у соціум, що забезпечується пріоритетністю в соціальній політиці сімейних форм влаштування даної категорії дітей: усиновлення, опіка (піклування) родичів, патронатна та прийомна сім'я.

Теоретичний аналіз мотивації прийомного батьківства здійснювали такі вчені: М. Бернштейн, Л. Божович, О. Леонт'єв, В. Мясіщев, Д. Узнадзе, В. Ядов. Роль та структуру потребово-мотиваційної сфери особистості висвітлено в працях Є. Ільїна, В. Ковальова, Б. Ломова, В. Мерліна, С. Рубінштейна, В. Щадрікова.

Основними законами, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, є: Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Кодекс про шлюб та сім'ю, Закони України «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Сімейний Кодекс України акцентує значну увагу на проблемі захисту дітей і передбачає кілька форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення (удочеріння); передача їх під опіку (піклування); повне державне утримання в навчально-виховних закладах [8, с.31].

Отже, законодавство України гарантує допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Разом з тим, соціальне сирітство як явище продовжує поширюватися. Виходячи із економічних реалій, кількість українських сімей, які мають можливість усиновити чи встановити опіку над дітьми-сиротами чи дітьми, позбавленими батьківського піклування, зменшується, а відповідно, збільшується частка тих дітей, які потрапляють у заклади соціального захисту. Найбільш прикрим є те, що діти сиротіють при живих батьках. Щороку близько 6 тис. дітей позбавляються батьківської опіки.

Мета дослідження полягає у виявленні рівня готовності дитини до переходу в прийомну сім'ю та перевірці необхідності впровадження альтернативних форм виховання.

Згідно з поставленою метою було визначено *завдання дослідження*: розглянути сучасний стан соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, на основі світового та вітчизняного досвіду;

експериментально визначити рівень готовності дитини до життєвих змін, пов'язаних із переходом у прийомну сім'ю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен соціального та біологічного сирітства, на жаль, характерний для багатьох країн світу. Кожна держава визначає власні шляхи подолання цього явища та надання соціального захисту дітям, які залишилися без піклування батьків.

Біологічне сирітство – це явище, яке зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли. Соціальне сирітство фіксує факт існування дитини без батьківського піклування при наявності живих батьків [7, с. 54].

У багатьох країнах розвинуті превентивні служби, які надають допомогу і батькам, і дітям у скрутній ситуації. Відрив від сім'ї застосовується лише у крайньому випадку, оскільки вважається, що дитина, позбавлена батьківського піклування і переведена в систему державної опіки, має набагато більше проблем у дорослому житті, ніж дитина, вихована у власній сім'ї, навіть не зовсім благополучній. Існує наступна пріоритетність форм опіки дітей в міжнародній практиці: усиновлення; опіка в сім'ях родичів; прийомна сім'я; інтернатний заклад [1, с.120].

За рівнем розвитку системи прийомних сімей країни можна поділити на такі групи:

- країни, де прийомні сім'ї існують більше тридцяти років (Великобританія, Фінляндія, Нідерланди тощо);
- країни, де система прийомних сімей введена нещодавно (Угорщина, Румунія тощо);
- країни, де система прийомних сімей тільки розробляється або планується розроблятися (Україна, Росія, Грузія, Вірменія, Болгарія, Польща тощо) [3].

Крім вище зазначених форм опіки дітей існує патронатне виховання як форма визначення дитини у сім'ї. Патронатна сім'я утворюється на підставі договору. Орган опіки та піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття. Договір укладається між органом опіки і піклування за місцем проживання дитини і патронатного вихователя [8].

В Україні проводиться робота щодо запровадження інституту прийомної сім'ї як альтернативної форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Альтернатива полягає в тому, що ті з дітей, які не були усиновлені чи взяті під опіку і які до недавня направлялися до інтернатних закладів, мають можливість бути влаштованими у сім'ю. Переваги сімейного виховання, порівняно з інституційним, безперечні, оскільки тільки сім'я була і залишається для дитини природним, необхідним і

всеохоплюючим середовищем, орієнтованим на розвиток індивідуальних особливостей вихованця [4].

Особливість прийомної сім'ї перед існуючими формами сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проявляється в забезпеченні соціального супроводу такої родини, який передбачає надання допомоги соціальним працівником прийомній сім'ї на всіх етапах її функціонування [2, с. 51].

Соціальний супровід сім'ї – вид соціальної роботи, система комплексних заходів для підтримки сприятливих соціально-економічних та психологічних умов функціонування сім'ї, збереження її здатності до виховання прийомних дітей.

Основними завданнями соціального супроводу прийомних сімей є: підтримка здорового соціально-психологічного клімату сім'ї; навчання та посилення виховного потенціалу прийомних батьків; контроль за отриманням батьками державних виплат на утримання дитини; формування партнерських стосунків між учасниками соціального супроводу; залучення різних видів додаткової допомоги за потребою; захист прав та інтересів прийомних сімей; підготовка щорічного звіту про ефективність функціонування прийомної сім'ї [6, с. 18].

Соціальний працівник та прийомні батьки є партнерами у наданні опіки дитини у прийомній сім'ї. Соціальний працівник є з'єднуючою ланкою між державою та прийомними батьками і саме його кваліфікаційна підготовка та робота забезпечують компетентне вирішення і узгодження усіх поточних питань супроводу сім'ї.

Досвід створення прийомних сімей в Україні засвідчує, що формування альтернативних форм опіки над дітьми-сиротами є закономірним явищем, що стимулюється вимогами розвитку нашого суспільства. Зроблено лише перший крок – створено прецедент щодо можливості і необхідності запровадження такої форми влаштування дітей-сиріт в Україні. Але разом з тим, більшість дітей-сиріт продовжують виховуватися в умовах дитячих будинків та шкіл-інтернатів. Тому, ще рано робити прогнози, скільки часу потрібно для того, щоб прийомна сім'я посіла таке ж місце у сприйнятті наших громадян, як опіка чи виховання дітей в інтернатних закладах.

Якщо говорити про соціально-педагогічну роботу з сім'єю як засобу запобігання появі бездоглядних дітей або їхньої інституціалізації, то у світовій практиці відпрацьовані такі напрями: розміщення дітей із девіантною поведінкою та сиріт у прийомних сім'ях; нормалізація дітей, які мають функціональні обмеження у фізичному та розумовому розвитку в біологічних та прийомних сім'ях; громадська підтримка сімей; усвідомлене батьківство; укріплення сімей, що переживають кризу; формування тендерної рівності, захист жіночих, дитячих прав у сім'ї та суспільстві; запобігання і боротьба

з насильством у родині; запобігання та боротьба з наркоманією, курінням, алкоголізмом, проституцією в родині; навчання членів сім'ї поведінці у кризових ситуаціях (підтримка тяжкохворих, догляд за ними, спілкування з ними та найближчим оточенням, перебування члена сім'ї під слідством та у в'язниці тощо); адаптація сімей у новому середовищі; планування сім'ї, профілактика ранніх та небажаних вагітностей через статеве виховання [5, с. 123].

Не всі ці напрями реалізуються в Україні повною мірою. Однак відбувається й поступова трансформація державної системи опіки та піклування за дітьми, що залишилися без догляду батьків, апробуються нові форми і методи підтримки кризових та прийомних родин.

Дослідження по визначенню рівня готовності дитини до змін у житті, пов'язаних із переходом у прийомну сім'ю, проводилося на базі Мелітопольської школи-інтернату №2.

Система діяльності школи-інтернату №2 втілює в собі всю сукупну діяльність установ подібного типу в трьох сферах:

- в процесі навчання вихованців-сиріт (діяльність педагога і дитини по засвоєнню учбового матеріалу);
- у сфері життєзабезпечення вихованців (трудова діяльність дорослих і дітей в їдальні, підтримка порядку і охайності на території інтернату і т.д.);
- у позанавчальній сфері (діяльність дитини за інтересами – організація дозвілля).

У вихованців інтернату прослідковується низький рівень психологічного комфорту. Причина цього криється в незадоволеності життєво важливих потреб дитини – в безпеці, любові, спілкуванні, в пізнанні навколишнього світу. Дані чинники ускладнюють роботу по забезпеченню соціально-правових норм дітей-сиріт в умовах інтернату. Головною формою забезпечення таких норм дитини-сироти і основним шляхом вирішення проблем щодо її розвитку є усиновлення або передача під патронат.

Метою нашого експериментального дослідження було виявлення рівня готовності дитини до переходу в прийомну сім'ю шляхом вивчення розвитку образу себе і уявлень про прийомну сім'ю та внутрішньо-сімейні відносини у дітей молодшого шкільного віку і підлітків. У дослідженні брали участь 24 дитини (10 хлопчиків і 14 дівчаток). З цих дітей була складена експериментальна група – 12 осіб (підлітки) і контрольна група – 12 осіб (учні молодшого шкільного віку).

У дослідженні використовувалися наступні методики: проєктивні методики «Моя сім'я», «Автопортрет», метою яких служить виявлення особливостей сприйняття і переживання дитиною внутрішньо-сімейних відносин, визначення відношення дитини до кожного члена уявної прийомної родини, дослідження образу себе і образу можливих прийомних батьків.

Особові тести: методика «Драбинка», спрямована на дослідження самооцінки і уявлення дитини про те, як її оцінюють інші люди; методика «Три бажання» для дослідження усвідомлення мотиваційних переваг.

Експериментальне дослідження включає аналіз малюнків дітей експериментальної і контрольної груп, а також аналіз результатів особових тестів дітей.

Висновки. На основі отриманих результатів проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Життя дітей в умовах інтернату суттєво позначається на психічному розвитку дитини. Діти важко переживають відрив від сім'ї, навіть якщо ця сім'я відноситься до категорії неблагополучних. Життя дітей в соціально-педагогічних установах не може замінити їм досвіду сім'ї і батьківську любов. Діти, як і раніше продовжують любити своїх батьків, ідеалізують їх, мріють про повернення в сім'ю або про нову родину.

Чим молодша дитина, тим важче складається для неї ситуація необхідності знаходитися в умовах життя в інтернаті. Це сприяє появі відчуття беззахисності і невпевненості в собі. У зв'язку з переважанням напруги і тривожної обстановки порушується нормальний розвиток відчуттів дітей. Вони не переживають почуття любові до себе і у них не формується відчуття власної значущості, необхідності бути потрібним.

Також результати дослідження довели наступну залежність: чим менше вік дитини, тим негативніше на її розвитку позначається розрив із сім'єю. Діти, обтяжені неблагополучною обстановкою в родині, помічають ворожість оточуючих дорослих, зростають в страху і відрізняються від інших дітей такого ж віку підвищеним рівнем агресивності.

Проведене дослідження підтверджує, що готовність переходу в прийомну сім'ю, а відповідно, і доцільність впровадження альтернативних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, безпосередньо залежать від віку дітей, збільшуючись пропорційно його зменшенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшкіна Л.М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект)/ Л.М. Артюшкіна, А.О. Полянничко. – Суми: СумДПУ, 2002. – 268 с.
2. Беспалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах та таблицях: навч. посіб. / О.В. Беспалько. – К.: Центр навч. літ., 2003. – 134с.
3. Инновационные формы опеки детей: международный и национальный опыт/ под ред. Г.М.Лактионовой. – К.: Наук. світ. 2001. – 61 с.
4. Карпенко О. М. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового регулювання / О.М. Карпенко // Право України. – 2001. – № 3. – С.18.
5. Медико-психологічні та соціальні проблеми дітей-сиріт / під ред. М.М.Коренєва, І.С.Лебець, Р.О.Моїсеєнко. – К, 2003. – 239 с.

6. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: наук. метод. посіб. / під ред. Г.М.Бевз, В.О.Кузмінський, О.І.Нескучаєва та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92с.
7. Присяжная Н.В. Дети-сироты: постинтернатное жизнеустройство / Н.В. Присяжная // Социологическое исследование. – 2007. – №11. – С. 54-63.
8. Сімейний кодекс України. – К.: Велес, 2008. – 64с.